

דברי מדע ומחקר

"ושאר החכמות הן סולם לעלות בהן לחכמת התורה". (מהר"ל "נתיבות עולם" נתיב התורה פי"ד).
 "התורה והחכמה נצמדים יחד" (ר' ברוך משקלוב בס' אוקלידס עפ"י דברי הגר"א).

"מדות השטח, תכולת היכש והלח, ומדות המשקל, ואף תואם התנועות וסדר המוזיקה, כולם ערוכים במספר בספר". (כחרי, ד', כ"ה).

"עלינו ללחום עם הרשעה דוקא מראש פסגת המדע היותר גבוה, וחלק זה אסור לנו לעזוב. וזה יביא לנו גיבורים חדשים, מהמצוינים שבת"ח שבארץ-הקודש, שיתקדש שם שמים ושם ישראל וארץ ישראל על ידם, וזהו הריוח היותר עליון מכל מעשינו על אדמת הקודש".
 (אגרות ראי"ה ח"א עמ' רמ"ב).

ד"ר משה עתידיה

השפה העברית כמשקפת את התודעה המוסרית של האומה*

התודעה המוסרית של האומה מתבטאת בחוקותיה, במנהגיה ובהתנהגותה ההסטורית. והיא מתגלה ב"רמזים" בשפתה. לגלוי זה חשיבות מיוחדת, באשר השפה היא יצירתה הקדומה ביותר של האומה ומשקפת את טבעה הראשוני והיסודי - ההקבלה בין חוקי האומה ובין שפתה היא מאלפת ומעניינת ביותר.

תודעת הרכושנות

האדם היחיד קשור בטבורו אל עולם הטבע. פריטים מסוימים ובכמות מסוימת מטוב עולם הטבע רואה אדם, כשייכים לרשותו הבלעדית - רכושו. טיבה של תודעת הרכושנות אופיינית לאדם ולעם, ואף מאפיינת את האדם, או העם, והיא הקובעת במדה רבה את יחסו לאדם אחר - לאדם כמוהו. יש החשים את הרכוש כחלק מעצמיותם. "הרכוש, אומר מאכס שטיינר (1806-1856), הוא הבטוי העליון לחרות היחיד". פגיעה ברכוש נחשבת אצל אלה כפגיעה באישיות עצמה. משום כך כבד העונש על פגיעה כזאת. כך,

* המאמר המודפס כאן הוא חלק קטן בלבד מעבודתו של ד"ר מ. עתידיה על הלשון העברית ומשמעותה. עבודה זאת תתפרסם, אי"ה, בכטאוננו בגליונות הבאים. ההערות הן של המערכת.

בפרס היו לפנים תולים בעוון גנבה. באנגליה היה דין מוות על גנבה עוד בראשית המאה ה-19. בסעודיה קוטעים עוד היום את יד הגנב. - עולם הפוך רואים ביהדות ביחס לרכוש. אנו קוראים:

”ובשביעית תשמטנה (את השדה) ונטשתה. ואכלו אביוני עמך ויתרם תאכל חית השדה. כך תעשה לכרמך, לזיתיך” (שמות, כ”ג, י”א)

בשביעית - שדך - אינו שדך, וכרמך - אינו כרמך. הם שייכים לכולם: לאביונים ואף לחית השדה. את הרכוש יש לראות כפיקדון של הקופה הכללית, של הבנק העולמי, אשר בעליו האמתי - הוא אל-עולם. ”כי לי הארץ, כי גרים ותושבים אתם עמדי” (ויקרא, כ”ח, כ”ג). אתה - בעל האחווה - הנך רק גר, רק תושב זמני בארץ. אין קניני העולם צמודים לאישיותך, יש בהם זכויות גם למקופה. (מה יגידו על כך רכושני שדות הנפט?). - אך גם בשש השנים שברשותך אתה חייב כמעשרות וכתרומות: הצדקה ביהדות אינה רק נדבנות מרצון, כי אם חובה - היא צדק חברתי. - זהו ההסבר ש”צדק” ר”צדקה” הם מאותו שורש. באטימולוגיה זו כבר משקתפת רוח האומה. רשות מלאה לעובד בכרם, בשדה לאכול מהתבואה כדי שבעו. (דברים כ”ג, כ”ה-כ”ו) אותה זכות גם לבהמה העובדת: ”לא תחסום שור בדישו” (דברים כ”ה, ד’).

ובמשפט

היחס לרכוש מתבטא יפה גם במשפטי ישראל. הגזול רכוש חייב להחזירו - להחזירו - ולא יותר. הגונב - משלם כפליים, רק הגונב שור משלם פי 5 (נציין שהאיכר הרוסי היה נוהג לרצוח את הגונב סוס עבודה). העונש על פגיעה ברכוש במשפט העברי הוא הומני ביותר. אולם נפש יפה מדברת בפסוק: ”לא יבוזו לגנב, כי יגנוב, למלא נפשו, כי ירעב” (משלי ו’, ל’). למושג ”רכוש” השתייך גם עבד. אם ברח חייב מוצאו להחזירו לבעליו. בימי הבינים היו משעבדים לעבדות את המסתיר עבד שברח, וכבד יותר היה העונש בימי קדם. נוכח אלה קשה לקרוא בלי התרגשות את הפסוקים: ”לא תסגיר עבד אל אדוניו, אשר ינצל אליך מעם אדוניו, עמך ישב, בקרבך, באחד שעריך בטוב לו לא תוננו” (דברים כ”ג, ט”ז-י”ז)¹ כמו כן בדיני מציאות: המוצא אבדה חייב להחזירה לבעליה, אולם אם התיאש בעל הקנין פקעה בעלותו והאבדה תהיה למוצאה. מדוע? - הבעלות היא ענין פסיכולוגי בלבד.

1. מן הדוגמאות המשפטיות האומות אנו לומדים שהרכוש ושמירתו זהו ערך עליון והוא מכתוב את סדר העדיפויות בחברה, מה שאין כן בישראל. החזרת העבד במשפט העמים היא חוק ולא יעבור ואין ערך שיכול לעכבה. אמנם חז”ל פרשו את הפסוקים המובאים כאן שמדובר בעבד שברח מחוץ לארץ לארץ ישראל ולא ההפך (מס’ גיטין מ”ה, א’) וכן פסק הרמב”ם בהלכות עבדים פ”ח הלכה י’; י”א. הטעם הוא, כנראה, בגלל שעבד הבא לארץ ישראל מתחייב במצוות ואסור לנו לגרום הפקעת המצוות ממנו. הדאגה היא למצבו הרוחני של העבד ולא לרכושו של בעליו.

אך מה נפלאים ומרגשים דברי ההסבר שנותן הרמב”ם ב”מורה”: ”וכן כל המצוות אשר מנינום בהלכות עבדים, כולם חמלה וחנינה לחלש... ואמרו ”לא תסגיר עבד אל אדוניו”, הרי עם היות זה רחמים, יש עוד במצווה תועלת גדולה, והיא להקנות לנו המדה הנעלה הזו, כלומר שנתן מחסה למי שמבקש חסותו ונגן עליו, ולא נמסרהו בידי מי שערק מפניו. ולא די בכך שתתן מחסה למי שמבקש חסותך, אלא שעוד מוטלת עליך חובה, והיא שתדאג לצרכיו ותטיב לו, ולא תכאיב לבו בדברים, והוא אמרו יתעלה: ’עמך ישב בקרבך במקום אשר יבחר באחד שעריך בטוב לו לא תוננו’ מורה נבוכים. חלק ג’ פרק ט.

ונקביל לחוקים האלה את המשתמע מן השפה. נעיין יפה בטבלה:

שם לבעל הרכוש	שם עצם לרכוש	רכוש כ-"סגולה" "תכונה"	תואר: שייך ל"עצמו"	שם הגוף לשייכות	פעל למצב "שייכות"	השפה
Owner	Property	Property	Own	My	to have	אנגלית
Eigentümer	Eigentum	Eigenschaft	Eigen	Mein, Meine Mein	Haben	גרמנית
Собственник	Собственность	Свойство	Свой, своя, свое	Мой, моя, мое	Иметь	רוסית
אין	אין	אין קשר אטמולוגי	אין	אין	אין	עברית

מהטבלה ניוכח, שבהבדל מהשפות ההודו-אירופיות, אין בעברית פעל למצב של שייכות, אין שם גוף לשייכות ("שלי" - פרושו - אשר לי), אין תואר "שייך לעצמי", אין כל קשר אטימולוגי בין "סגולה" לרכוש, אין שם עצם לרכוש ("רכוש" - פרושו - רכוש, הושג), אין שם עצם מיוחד לבעל הרכוש. המילה "בעל" אינה מיוחדת לרכוש, הרי אומרים בעברית: בעל תורה, בעל דעת, בעל צדקה, בעל ברית, בעל חלומות, בעל יסורים, בעל מחשבות, בעל מקרא, בעל נס, בעל נפש, בעל הרחמים, בעל תפילה, בעל תשובה וכדומה. במשמעות "בעל" יש משום "קשר" ולא משום "רכושן". - מעניין: הפועל של "מצב" - מצב "השייכות" - הוא בשפות ההודו-אירופיות, דוקא, פועל יוצא, והעצם השייך בא ביחס ה-Accusativus, מה שבעברית "את", כאילו להדגשת שליטת בעל הרכוש על הרכוש. כל זה זר לעברי. - האומר: "יש לי את...", לא רק פוגם בטהרת הלשון, כי אם פוגע ברוח האומה - זהו לעז אמיתי.

על העלמת החפץ אומרים: באנגלית - to lose - פועל יוצא
 בגרמנית - verlieren - פועל יוצא
 ברוסית - потерять - פועל יוצא
 בעברית - אבד - פועל עומד

גם הבדל לשוני זה נובע מהפסיכולוגיה. בפסיכיקה של העמים ההודו-אירופיים הקנין הנו חלק מבעליו, הוא הפועל על מצבו: היותו ברשותו ויציאתו מרשותו היא פעולת בעליו (to lose, to have), ואילו בפסיכיקה של העברי-הקנין הנו חלק מן העולם ("כי לי הארץ") והוא ברשות בעליו כפיקדון בלבד, על כן היותו ברשות בעליו ויציאתו ממנה הם מצבים של החפץ עצמו. על כן יאמר העברי: "אבד לי חפץ זה", "יש לי חפץ זה". הנטיה של "יש" (=הווה) ושל "אובד" כנטיה של בינוני ("ארמי אובד אבי"): אני יש (ישני) אתה יש (ישך)...

מתברר, כי טיב תודעת הרכושנות, המתבטא בחוקי ישראל ובמשפטיו, זהה עם זה המצטייר בשפה. מה אומרת זהות זאת? - היא אומרת: "ובשביעית תשמטנה. - ונטשתה!" והוכרז לא רק ממרומי הר-סיני, כי אם אף ממעמקי נפש האומה.

שם הכוח העליון

העמים המונותאיסטיים מיחסים לכוח עליון - לאל - את הנראה להם חשוב ביותר ונעלה ביותר. מבטאים זאת, ראשית-כל, בשם. שונה מאד משמעות שם האל בשפות ההודו-אירופיות מזו שבעברית.

כך: ברוסית - Bor, משורש זה - богатый (עשיר) богатство (עושר)
 בגרמנית - Gott קרוב לשורש זה - Gut - Güter - עושר
 באנגלית - God קרוב לשורש זה - Good שמשמעותו - טוב, נכסים, הון.
 ובעברית - שלושה שמות: אל - שמשמעותו כוח עולמי פעיל, מספר רבים - אלים
 ובתוספת עיצור - ה' - אלקים - אחדות הכוחות הפועלים בעולם (בראשית י"ז, ד, ה').
 שם שני - "אהיה" - ההויה הנצחית. ושם שלישי - "שדי" - האל הטוב והמטיב "ואת
 שדי ויברכך... ברכת שמים מעל, ברכת תהום רובצת תחת, ברכת שדים ורחם" (בראשית
 מ"ט, כ"ה) הנה בשמות האל ובמשמעויותיהם שונה העברית ומשקפת את השוני שברוח
 האומה.

עושר-רשע; עושר-עושי; און-און; עול-עול

פרידריך ניטשה - משורר ופילוסוף ושליט על מוחות רבים - אנטישמי אליגנטי
 וארסי ביותר - מאשים את היהדות (בספרו "גניאולוגיה של המוסר"), שהחדירה ל-
 אירופאים את הנצרות ואתה את המוסר היהודי - "מוסר העבדים": אהבה, שויון, צדק.
 מוסר זה, טוען הוא, טרד את מוסר האדונים "הנעלה": עריצות, שיעבוד, אהבת מלחמה,
 אהבת חמס וכו'. ניטשה מכנה פעולה זו - "הרעלת דם". והוא טוען - ובצדק - שכבר
 באטימולוגיה זהות המילים העבריות: "עושר", "רשע", בשיכול העיצורים "ר", "ע".
 לאמור, ברוח עם זה מזדהה "עושר" עם "רשע". ואמנם, שיכול עיצורים בעברית תופעה
 שכיחה: כבש-כשב, שמלה -שלמה, ועוד. אך גנוי זה של ניטשה - כבוד הוא בעינינו.
 ועוד נחזק את הנחתו (לא את הערכתו), בעוד מקרים אטימולוגיים כמו: עושר-עושי.
 אותו יסוד המילה - ע' ש'. כמו כן און-און, עול-עול.
 הערה: יש מילים, שלהן משמעות כללית משותפת ובשורש שלהן עיצורים משותפים.
 כמו: חוס-חסה-חסד-חסך-חסר-חסם-חסן. המשמעות הכללית המשותפת - חסד וחסות.
 העיצורים המשותפים - ח' ס' - מהוים יסוד המילה, הנושא את המשמעות הכללית.

רשע, צדיק, נדב

ועוד בענין עושר, הון ורשע. בשפה העברית יש כמעט לכל עיצור משמעות יחודית.
 לדוגמא: פ - פצע-פהק-פלץ-פלש-פסע-פער-פצה-פקק-פרע-פרס-פרז-פרש-פרט
 וכו'. המשמעות היחודית - פתיחה.
 צ - צאן-צבת-צבע-צד-צעד-צר-צם-צוק-צואר-צמר-צל-צליל-צלע-צנון
 צלם-ציר-וכו'. המשמעות היחודית - צמצום.
 ר - רם-רחב-רהב-רחק-רב-ריב-רע-רעם-רכש-רעד-רעל-רעש-רגז-רצח
 רצה וכו'. המשמעות היחודית - רחבות.
 ובחדור העיצור למילה, מחדיר בה את משמעותו היחודית. העיצור "ר" מחדיר משמ-
 עות של רחבות למילה "רשע" הטוען "הכל מגיע לי". שטירנר בספרו Der Einzige und
 sein Eigentum מביע את מוסר "היחיד" שלו: "הכל מגיע לי, פרט לזה, שאין ביכולתי,
 או ברצוני, להשיגו". הנה "רוחב לב" של רשע.²
 לעומת "ר" מחדיר ה-"צ" משמעותו היחודית - צמצום - במילה "צדק". הצדיק

2. "מתלמידיו של בלעם הרשע... נפש רחבה". אבות פ"ה משנה י"ז.

הוא צדיק, באשר במקום "מגיע לי", ישפוט "צדק" - "מגיע לכל". על כן: ממנו ל-
"אח", ממנו ל-"אחר"³.

גם משמעות "נדב" היא "העברה ממני". משמעות זאת היא המשמעות הכללית של
משפחת המילים שאליה משתייכת "נדב": נוד-נדוד-נדב-נדח-נדף-נדר.

אכן, משתקף בשפה מוסר האומה. - וברוח האומה מורשת הסלידה מעושר. לסלידה
זו שני טעמים: אחד - הצדק החברתי, שני - ההשחתה הנפשית של המתעשר: "ריש
ועושר אל תתן לי, הטריפני לחם חוקי, פן אשבע וכחשתי ואמרת: מי ה', ופן אורש
וגנבתי שלם אלוה' " (משלי ל, ח').

אויבינו האשימו אותנו ב"רדיפת בצע". לא שקר בפיהם, אלא "קטנות מוח": הם
הכירו את היהודי, כאשר גופו, נפשו ורוחו נתונים בגלות - בתנאי גלות, לא הכירו את
נפש העברי שרוח הנביאים בה⁴. קביעת שונאינו דומה לקביעת התייר: "האנגלי העובד
בפחם הוא כושי". אך באיזו מידה הסלידה מעושר חרותה על דגל היהדות נבין מתוך
עובדה חשובה זו: לארץ ישראל קראנו "ארץ הבחירה". - מה מיוחד בה? לא יאומן, אך
זו האמת: היותה עניה במים. אנו קוראים: "כי הארץ, אשר אתה בא שם לרשתה, לא
כארץ מצרים היא, אשר יצאת משם, אשר תזרע את זרעך והשקית ברגלך כגן הירק...
למטר השמים תשתה מים" (דברים י"א, י') בנגוד לא"י - ארץ הנלוס, ממערב, וארץ
הפרת והחידקל, ממזרח - עשירות במים. ושם: עושר, סדר, ושלטון... ועריצות ועושק.
איזור מצומצם בארץ שעשיר במים: ככר הירדן "כי כולו משקה" (בראשית י"ג, י') ושם
- למרבה הפלא - סדום. ארץ ישראל העניה במים שאין בה "עושר" וגם אין בה "ריש"
(עוני): "לא במסכנות תאכל כה לחם, לא תחסר כל בה" (דברים י"ח, י') - היא הרקע
לחוקי השמיטה והיוכל - היא ארץ הבחירה. מעניין, בספר דברים יש בטוי של איזה פחד
- איזו "פוביה" - בפני עושר ושובע: "השמר לך פן תשכח... פן תאכל ושבעת, ובתים
טובים תבנה וישבת ורם לבבך". (דברים ח' י"א-י"ד). פחד זה נובע מתוך כך, שהשכן
של "עושר" הוא "עושק", והרי ההתנגדות לעושק היא דגל ישראל, היא עיקרה של
הנבואה של הבשורה לעמים.

3. בדוגמא זאת של "אח" ו"אחר" אנו מיד רואים בטוי נוסף למשמעותו היחודית של העיצור "ר" -
ה"אח" הקרוב מקבל "ר" והאחווה מתרחבת על הכל ולכן האחר אינו זר כי אם אח.

4. "במדרש שה"ש אל תראוני שאני שחרחרת שזופתני השמש" - אמרה כנסת ישראל לנביאים:
אל תראוני בשחרורתי להגיד דלטורי על ישראל - שזופתני האומות. היינו שאין שחרורתי ב-
פנימיותי אלא רק שזופתני השמש - היינו האומות, שנתגדלתי בין האומות וקלטה חיצונית את
סוגיהם, אבל בפנימיותי אני לבנה ונקיה... כדכתיב: "זיתערבו בגוים וילמדו מעשיהם", אבל
הנפש הישראלית זרע אברהם יצחק ויעקב המה טהורים בפנימיותם ומשתוקקים לחזור למקורם
מתוך ספר "אם הבנים שמחה" עמ' ק"ח לרב יששכר שלמה טייכטהל זצ"ל הי"ד.
על הפסוק בהגדה של פסח "זרעו אותנו המצרים" כותב מו"ר הרב צבי יהודה הכהן קוק שליט"א
אודות אביו - הרב קוק זצ"ל: "היה מזכיר ומדגיש על זה את הדרשה: שעשו אותנו רעים. ע' מדרש
הגדול פ' וירא, "כי ידעיתיו". עולת ראיה חלק ב' עמ' רע"ח.
אמנם כן, הרעה הגדולה ביותר שאפשר לגרום למישהו - לעשות אותו רע.